

НОВИЦА МИЛИЋ

КЊИГА СЕЋАЊА СЛОБОДАНА ГРУБАЧИЋА

На чудан начин, игром времена, пишем из једне будућности о књизи која сведочи о прошлости. Пишем заправо о књизи сећања Слободана Грубачића, о рукопису који читам већ по трећи пут у последњих годину дана, рукопису који ће тек, једном, бити објављен, а који још увек, барем за мене, нема наслов. И који ћу стога просто звати *Књига сећања*.

Знам да аутор на том рукопису још ради, додаје (можда и брише) поједине речи, реченице, па су сва моја навођења зато условна. Али поред тога, *Књига сећања* је целовита као књига, почиње од детињства, од рођења стицајем ратних околности и породичних прилика и неприлика у билећкој тврђави друге године рата, и тече кроз живот онако како живот тече кроз време. Али време је у *Књизи сећања* само оно што протиче кроз речи: боји их укусима разних врста, од раног „шкроба, како у логору зову једино јело: кукурузно брашно растопљено у хладној, оловно тешкој води”, мириса предачке требињске Херцеговине, „мирис непознатог растиња и митских биљака: смиља и босиља, рузмарина, кадуље, мислодина и – беле мирте, симбола бесмртности у времену смрти”, или „неодољиви, топли спој мириса боровине, смоле, морске траве, јода и соли” јадранске обале, па све до „неодређеног мириса цимета, лаванде и ментола у безличним ходницима и слушаоницама факултета”.

Или, како се каже већ на почетку рукописа:

Заборав је најстрашније ствар на свету, а борба против њега је покушај скидања његових посмртних маски. Зар није писање аутобиографских прича – уметност авети? И само сећање заправо је призивање духова. Стара је истина да разговор с мртвима траје дуго, све док се не сазна шта је од будућности с њима сахрањено.

Писање је извор двоструке илузије, као што је илузија двострука игра истине и привида, суштине и облика (*illusio* долази од *in ludere*, „у игри”, и посреди је управо игра с истином, илузија није пука лаж или обмана). С једне стране писање је остављање трага, записа, и у одсуству попиљача, у одсуству које може бити и сама смрт; али је писање и покушај да се одсуство превари, да се смрт предупреди, да се живот обезбеди поврх или чак с оне стране ње, ње која је сама оностраност за живот. А тиме, управо тиме, писање у себе уписује будућу смрт, не туђу колико властиту, постаје епитаф. Пише се најпре и увек против смрти; али се она прикрада и увлачи у написано. Сећамо се и писањем се надамо да ће нас се сећати. И није ми јасно, ни дан-данас, после толико година и деценија, читања и исписивања толиких страница, да ли је сећање управо призивање смрти, „призивање духова”, „уметност авети”, или се смрт успешно утква у сећање оним што сећању наводно стоји насупрот, наиме заборавима који су увек више од једног.

Познато је, барем од Ничеа, а онда у психоанализи, да је сећање филтрирано заборавом. Односно, друкчије нешто казано, да оно што потоне у заборав на свој начин истиче у сећању његове најбоље блескове. Агон сећања и заборава је ткање сваког писања, кад једно победи друго, али није сасвим јасно ко је ту и докле је победник. Писац је, хтео – не хтео, услед ограничења која му намеће језик, ако ни из чег другог, увек поражени: увек би имао да још тога каже, дометне, промене, исправи, избрише и поново напише. У тој муци, у том егзистенцијалу који писца чини писцем, добитак је увек на страни читаоца. Писати је неравноправна битка да се освоји читалац, иако је онтички у другој сфери, простору, времену, незнан и са својим хировима и постојањем.

Ова књига, то нису мемоари као бележење прошлости, већ рефлексивна проза о сећању. Ако се нечега сећамо, а много тога из живота заборављамо, можда бисмо се могли довини до разлога сећања. А ако изнађемо разлог што се сећамо оног догађаја, па онда овог, па још и овог, можда нам се, ако некако уланчамо те појединачне разлоге, живот покаже као какав континуум, па тако добије смисао. У име тог смисла заборавићемо и забораве, и ставити на страну све што омета пријатну представу континуума, истину да се живот памти у деловима, фронцлама. Грубачић је свестан тога и не бори се против заборава, зна да је он неизбежан макар зато да подвуче оно што сећање отима од живота у властиту слику.

У оно што је ишчезло, чиме надаље влада заборав и не испушта га из својих грабљивих канџи, лако се усељава, да га прекрије својом илузијом, неки будући догађај. Времена онда почну да се

мешају, преплићу, заплићу. Једнолинијско време, а време је једнолинијско услед механике сата или услед тога што на крају, за нас, уме да стави тачку, није време живота.

Нарочито је тешко ишчупати слике детињства. Ту се виђено и доживљено меша са оним реченим и испричаним, нарочито од стране других, нарочито оним од касније. Али детиње биће је баш такво, сплет оног што тек има да се успостави као лично, и оног што је около, а што чува дете и негује га да одрасте. Међу Грубачићевим сликама отргнутим од времена „стечена је стварност, а изгубљен сан”: билећки логор у којем је рођен, требињске зиме, британски логор за избеглице у Барију, прве послератне године беде, обнове и колективне опијености „новим добом”, занос који је и у детету већ будио скепсу. Ново послератно доба „које ће – зна се – бити вечно”, из угла оних који нису омађијани идеолошким ентузијазмом, пре је у знаку циничне а тачне опаске: „у капитализму је реч о експлоатацији човека по човеку, док је у комунизму обрнуто”. Скепса према идеологијама, и левим и десним, остаће трајна црта писца ове *Књије сећања*.

Прошлост, и лична, и породична, и она коју зовемо историјском у недостатку израза или из мањка речника да се посебно означи не само историја као колективна прошлост, што остаје најчешће значење историје, већ онај вероватно пресудни везивни појас односа између појединаца и колектива, такође је предмет рефлексивна писца *Књије сећања*. Рецимо, развијена су, динамичка, променљива с протоком времена и искуства, и изнова обнављана размишљања о родитељима, о мајци Немици и оцу Србину: обоје су интелектуалци, антифашисти, у доба кад је антифашизам био једина могућа опција сваког образованог а часног човека, било где у Европи, у вајмарској, а онда, тридесетих година, Хитлеровој Немачкој, односно на Балкану, где су се истих година, а нажалост и касније, племенски и ратни бубњеви ваљали буком која је надмашивала сваки разум. У првом случају, показује *Књија сећања*, левичарска немачка интелигенција Вајмарске републике лако је поверовала „да је урасла у масе, да је пролетаријат њена домовина”. Али тај ће пролетаријат још лакше поверовати у мит о раси, лако ће „класну мржњу” бољшевичке идеологије заменити за ону „расну”, класу за нацију, јер је мржња, вековима изолована хришћанском причом о свеспасоносној „љубави за ближње”, опстати као дубљи и снажнији покретач историје него њен христовосни пандан. Двоје интелектуалаца, мајка и отац, силом историје која не зна за милост, имаће једину могућност – прикључење бољшевичкој револуцији и њеној партији, у чије многе догме неће веровати али ће следити њену способност оружане организације отпора. На Балкану ће

тако партизани, ти истински јунаци антифашизма, пасти у чврсто наручје комуниста, који су, са своје стране, не само умели да, још под Стаљином, пактирају са нацистима, чији су се логори по зверствима неретко такмичили са оним хитлеровским, а унутрашње дисциплиновање и припадника и сапутника било репресивно преко сваке разумне мере (отац писца *Књије сећања* ће, са своје скепсе просвећеног левичара, то осетити на властитој кожи, а онда, отуда, и читава породица). Мајка ће зато још рано, феминистички и цинично, рећи: „Историја је жена која се често преудаје”, а син ће посветити бројне странице размишљањима која су мање размишљања о идеологијама ондашњег (а то је по много чему и данашње) доба, а више о иронијама, сентиментима, надама и нарочито разочарањима историјских обрта у којима појединцима не остаје друго него да спусте главе и некако преживе у колективним олујама и класе и расе, а нарочито оних који их заступају, галаме у њихово име и предводе у смеру политичког и сваког другог бешчашћа:

У том свету узнемирује питање – који је најопаснији паразит у нашем уму? Јачи, отпорнији, заразнији од сваког вируса? Одговор гласи: то је Идеја. Када је обликована и јасна, Идеја опстаје, неуништива, отпорна и – заразна. С друге стране, опет, када се заглави довољно дубоко и потом расцвета на влажној плесни незајажљиве маште, губи везу с вањском реалношћу. А ова се увек повинује некој суманутој унутрашњој нужности. На комадићу жућкасте хартије, истргнутом из црквеног календара, отац је записао Кромвелову мисао: „Нико не доспева тако далеко као онај ко не зна куда је кренуо”.

И отац је „кренуо” понесен Идејом: није толико сумњао у Њу, колико у њену реализацију. Револуционарски дисидент Револуције заглавио је, како се то лаконски каже за голготу читавог једног покрета, на Голом отоку, не као обожаватељ совјетске политике или, још мање, Стаљина, већ као жртва министарске сплетке, као одстрел некога ко ће и сам, дисидент и отпадник од титоизма, бити утамничен, одбачен и забрањен. Револуција није појела само неке од својих дечака већ и оне који су се хранили њенима илузијама и истинама, идејама и стварностима, одбацујући, утамничујући и забрањујући оне до јуче најближе. Историја се затварала у врзино коло из којег никад неће иступити кроз сећање и поуку, већ само кроз заборав, иако ће је тај заборав на следећој великој кривини или вододелници вратити њеном кошмару. Још један навод из средине *Књије сећања*, очеве рефлексije које улазе и саме у поетичку основу ове *Књије*:

А кад сећања изгледе, одолеће времену писана реч као духовна задужбина преживелих, који ће прозу живота пренети у живот прозе. „Зато мора постојати неки драгоцен и непоткупљив начин да се ствари опишу и тако одрже живима”, огласио би се очев баритон, „спасавамо ствари које ће на крају умрети. Ако их запишемо трајаће заувек. Преостаје само да се нађе прави распоред речи, да се друкчије поређају и бољом употребом тако искористе да те одмах, истог тренутка, одведу до места која су неописива. До оног што не може бити, али што свеједно јесте. – Тај начин мора постојати, али мени је, ето, дато да ти то пренесем овако”.

Можда сам превише осетљив на голооточке епизоде по књигама, због властитог оца – који тамо није доспео, који је одбио да тамо доспе као млади иследник, и који је онда платио цену другачијим изгнанством, о чему сам писао у једној од властитих књига – али овакви „избори по сродности” постоје између мене као читаоца и Грубачића као писца и у другачијим контекстима. Као германиста и компаратиста, аутор потоњих капиталних студија *Александријски свејшћоник* (2006) и *Историја немачке културе* (2009), аутор ми је близак по немачком искуству из младости, он на студијама у Берлину, ја у мојим дугим бечким боравцима лети и зими.

Низ је бриљантно оцртаних портрета у овој књизи, која би се могла класификовати као рефлексивна мемоарска проза, а која се чита као роман. Поред оца, прашког доктора филозофије, необичне, бунтовне судбине, интригом сломљене, ту је и мајка, немачка антифашисткиња, лингвиста са расположењима од забринуте благиости до префињене ироније кад су бриге прешле у увиде у свет за који се и сама борила али који је отишао својим путем, и кад се револуција претворила у поредак надзора и привилегија за оне што су приграбили власт, или сестра коју су родитељи поново видели тек након Рата а која ће трагично настрадати од снајперског метка у опсади Сарајева. Ту су и филигрански портрети загребачких професора из круга великога Зденка Шкреба и *Умјетносћи ријечи*, а онда низ немачких теоретичара књижевности са ауторових берлинских студија, попут трагичног Петера Сондија, изузетне Кете Хамбургер или такође изузетног Фрица Мартинија, превођених и познатих и код нас. Кроз ликове које нарација слика на позадини послератног времена углавном разочараних универзитетских зналаца ту су и они које је аутор упознао и са њима делио академски хлеб као германиста на београдској катедри за немачки језик и књижевност, и што све скупа боји текст меланхолијом најдубље врсте, оне сведокиње прохујалих времена.

Онај малочас поменути очински савет о „записивању” које води до „неописивог” допуњен је и мајчинским увидом о „безвременом”:

Узмимо, на пример, абеледу. Слова почињу, слова се завршавају. Имају свој ограничен број, али њиховој употреби краја нема, као што је бескрајна и прича коју као „књижевник” намеравао да напишеш, а можеш и да пишеш и у рату, чак и кад нико не чита. Можеш да пишеш ни за кога док други уображавају да представљају свакога. Или кад падају бомбе, кад је све савремено, а ипак се осећаш вазнесен. Јер, признаћеш и сам, тешко би се то и могло друкчије формулисати: осећаш се као да си се узнео у простор у коме се времена претапају, у коме се ток годишњих доба, месеци и часови сливају једни у друге, и све се преплиће у парадигми о целини као некој врсти језгра или суштине ствари која нема завичаја у времену.

А ови савети се сливају у речи Кремзера, чувара библиотечких ризница, немачко-руског порекла, на обе стране света, кад каже:

Да би се то описало, потребан је, дакако, књижевни и филозофски лиризам који иде до крајњих граница. Поетски језик који ће само једном речи, у контури и у детаљу, у оштрини телеграфског стила нацртати целог човека, цео крајолик или само узгредан порив, као да у себи садржи есенцију непоновљивости, бесмртности.

Можда у овим речима, које су, наравно, пре свега речи аутора, стоји и најтачнији опис ове *Књије сећања* Слободана Грубачића, рукописа који ми је дошао из будућности.